

Vorstelijke bijnamen

Weinig voornamen, veel bijnamen

Bijnamen van personen zijn boeiend, omdat zij niet alleen een karakterisering in een notendop geven van degenen die ermee getooid worden, maar ook van de bedenkers ervan en van hun waardepatroon. Van de ruim tachtig christelijke koningen die op het Iberisch schiereiland regeerden vanaf de tijd van de eerste Moorse invasie in de achtste eeuw tot na de Onafhankelijkheidsoorlog elf eeuwen later kregen de meesten een bijnaam. Dat was handig, want binnen de vorstehuizen die het gebied in handen hadden, circuleerde slechts een handjevol voornamen en al kregen de regerende vorsten een volgnummer (Carlos I, II, III, IV), een bijnaam sprak ook toen uiteraard meer tot de verbeelding. Dikwijls raakte een bijnaam al in zwang tijdens het leven van een vorst, soms pas na zijn dood, bijvoorbeeld refererend aan de oorzaak van zijn overlijden. In de eigen tijd was algemeen bekend waarom een bepaalde bijnaam aan een vorst werd toegekend en sommige bijnamen vergen ook nu geen nadere uitleg, maar bij andere is enige toelichting wel verhelderend. Van de vorstelijke bijnamen is hier een indeling in categorieën gemaakt, met bij elk daarvan enkele voorbeelden. Soms hebben zich smakelijke legendes ontwikkeld rondom een bijnaam.

Vertaling van koninklijke bijnamen

Lange tijd heerste in Nederlandse geschiedenisboeken de gewoonte om buitenlandse eigennamen te vertalen, wat merkwaardige resultaten opleverde, omdat voor sommige voornamen moeilijk een equivalent te vinden was. Zo trof de lezer dan op de lijst van Spaanse koningen tussen alle Alfonsen en Ferdinands ineens een kennelijk onvertaalbaar bevonden Ordoño, Ramiro of Sancho aan. Tegenwoordig wordt ingezien dat het vertalen van voornamen niet zo zinnig is en in dit artikel worden dan ook consequent de Spaanse voornamen gehanteerd. Bijnamen echter hebben een betekenis, die onvertaald aan veel Nederlandse lezers zal ontgaan. De vertalingen van bijnamen blijken sneller te verouderen dan de originelen. Bij vertalingen die weliswaar ingeburgerd zijn, maar nu archaïsch, braafjes of te preuts overkomen, is hier getracht een eigentijds equivalent te vinden.

Deugden en verdiensten

Dikwijls was de bijnaam van een vorst vleidend bedoeld en werd die vooral door de edelen aan hun heer toegekend. Meer dan één koning werd gestreeld met een bijnaam als *El Grande*, *El Conquistador* (De Veroveraar) of *El Batallador* (De Strijdvaardige). Koning Alfonso III van Aragón, wiens regeerperiode slechts van 1285 tot 1291 duurde, werd geëerd met de bijnaam *El Franco*, De Vrijgevige, om zijn gulle houding tegenover zijn vazallen. Op Majorca en Ibiza, eilanden die hij met aanvallen bestookte en uiteindelijk veroverde, zal men die kwalificatie niet van harte onderschreven hebben.

Fernando III (1217-1252) van Castilië en León werd om zijn vele schenkingen aan de katholieke Kerk en zijn niet-aflatende inspanningen ter verbreiding van de christelijke invloedssfeer eeuwen later heilig verklaard. Dat gebeurde door Paus Clemens X in 1671 en sindsdien werd hij Fernando *el Santo* of San Fernando genoemd. In 1810 werd hij door Fernando IV van Napels nog extra gelauwerd met het instellen van een ridderorde met hun beider naam.

Alfonso I van Aragón,
de Strijdlustige

Alfonso III van Aragón

Fernando III van Castilië

Martín I van Aragón

Zijn opvolger, Alfonso X, koning van Castilië van 1252 tot 1284, werd geëerd als *El Sabio*, De Wijze. Deze bijnaam kreeg hij vanwege zijn ijver om de grootste geleerden van zijn tijd, onder wie Joden en Arabieren, te bewegen zich te vestigen in de Spaanse steden Murcia, Sevilla en Toledo. Deze koning was een groot begunstiger van kunsten en wetenschappen en hij maakte de belangrijkste steden van Castilië tot centra van beschaving, schakels tussen de oosterse wetenschappen en de Europese cultuur.

Martín I van Aragón regeerde van 1356 tot 1410 en werd beschouwd als een uitermate beschaafd en intelligent man, een typische Renaissancekoning, en daarom *el Humano* genoemd. In het Nederlands werd de bijnaam vertaald als De Menselijke, nu misschien liever te vertalen als De Humanist. Omdat zijn oudste zoon ook Martín heette, kreeg hijzelf later als tweede bijnaam *El Viejo*, De Oude.

Fernando VI van Spanje

Alfonso V, onder meer koning van Aragón van 1416 tot 1458, werd al tijdens zijn leven bekend als *El Magnánimo*, in de gangbare Nederlandse vertaling De Grootmoedige, een benaming die zijn edelen hem vast wel van harte toekenden, maar die in schrille tegenstelling staat tot zijn veroveringstochten en de plundering van Marseille.

Fernando VI, koning van Spanje van 1746 tot 1759 werd *El Prudente* en ook *El Justo* genoemd, respectievelijk vertaald als De Voorzichtige en De Rechtvaardige. Die bijnamen kreeg hij vooral om zijn politiek behoedzame manoeuvres ten opzichte van Engeland en Frankrijk, welke landen elk apart een alliantie met Spanje nastreefden.

Ondeugden en slechte eigenschappen

Pejoratieve bijnamen werden evenmin geschuwd. Soms waren die alleen bij de tegenstanders van een vorst in gebruik, bijvoorbeeld de bewoners van een veroverd gebied, soms ook bij de eigen onderdanen, als hun koning niet geliefd was. Ordoño IV, die in 958 de troon van León ontroofde aan Sancho I, maar al twee jaar later op zijn beurt door zijn rivaal werd afgezet, werd zonder omwegen *El Malo* genoemd, in het Nederlands: De Boze, eigentijdser: De Schurk of De Duivel.

Luis I van Navarra

Koning Luis I van Navarra (1305-1316), kreeg een bijnaam met varianten: *El Testarudo*, *El Hosco* en *El Obstinado*. In Nederland kwam iemand op het idee daar de merkwaardige vertaling De Woelzieke voor te kiezen, terwijl De Stijfkop meer de bedoeling weergeeft. Volgens de overlevering werd deze bijnaam namelijk aan koning Luis I gegeven omdat hij zich zelden door goedbedoelende raadgevers liet overtuigen.

De bijnaam van Carlos IV (1788-1808) van Spanje, *el Consentidor*, zouden wij nu eerder vertalen als De Slappeling dan als De Toegeeflijke, want velen van zijn onderdanen was het een doorn in het oog dat hij het regeren overliet aan zijn echtgenote, Maria Luisa van Bourbon-van Parma en de vertrouweling Manuel de Godoy.

José Bonaparte

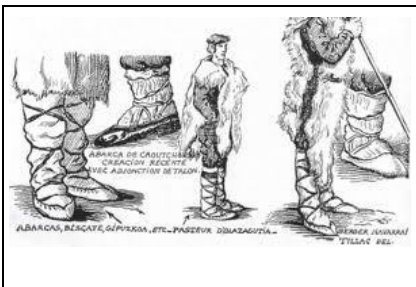
Na de verovering van Spanje door Frankrijk in 1808 werd José Bonaparte, de oudere broer van Napoleon, op de troon van Spanje gezet. Zijn regeerperiode duurde slechts vijf jaar en de Spanjaarden hadden niet veel met hem op, maar José Bonaparte bouwde wel een reputatie op als *Pepe Botella*, volgens sommige bronnen omdat hij accijns hief op wijn, maar meer waarschijnlijk omdat hij die zelf best lustte. In het Nederlands is deze bijnaam niet doorgedrongen, maar de betekenis is dus ongeveer 'Joop het Drankorgel'.

Levenswijze of overlijden

Van Fávila *el Oso*, die slechts twee jaar koning was van Asturië, van 737 tot 739, is niet veel meer bekend dan dat hij *El Oso* werd genoemd. De Beer, niet omdat hij zelf zo oersterk was, maar omdat hij volgens de legende tijdens de jacht door een beer gedood werd.

Een merkwaardige bijnaam kreeg Sancho Garcés II, van 970 tot 994 koning van Navarra. Hij werd bekend als Sancho *Abarca*. Abarca of albarca is de naam van een sandaal die slechts bestaat uit een leren zool, ondergebonden met banden of repen leer kruiselings over wreef en kuit. Vooral herders gebruikten dit schoeisel. Over de bijnaam doen twee legendes de ronde. Volgens de ene werd Sancho opgevoed door een herder en trad hij bij zijn uitroeping tot koning aan op abarcas. In de andere legende wist hij Pamplona tijdens een winter te redden uit handen van de Moren door troepen aan te voeren over de Pyreneeën, waarbij het voetvolk abarcas droeg. De koning herinnerde zich namelijk dat herders op dat schoeisel zelfs in guur weer altijd moeiteloos de bergen overstaken.

Sancho Garcés IV, koning van Pamplona vanaf 1054, werd in 1076 na een samenzwering tijdens een jachtpartij door verwanten vermoord nabij het Navarrese dorp Peñalén. Hij werd eerder *El Noble*, De Edelmoedige genoemd, maar ging de geschiedenis in als Sancho de Peñalén.

Rond de figuur van Alfonso VI van León werd in eigentijdse balladen en kronieken een heroïsch beeld gevormd. Hij werd als middelste en favoriete zoon van Fernando I in 1065 koning van León en veroverde Galicië en Castilië op zijn beide broers. Vooral om zijn onverschrokken optreden tegen de Moren werd deze koning geëerd als *El Bravo*, De Dappere.

De bijnaam van Ramiro II (1134-1157) van Aragón luidde *El Monje*, De Monnik. Deze koning werd op zeer jeugdige leeftijd toevertrouwd aan een klooster in Zuid-Frankrijk, werd abt van een klooster in Huesca en later bisschop. Zijn broer, koning Alfonso I, legde vast dat na zijn dood het koninkrijk toe zou komen aan enkele militaire ordes, maar daarmee namen de edelen geen genoegen. Zij haalden na het overlijden van Alfonso zijn broer Ramiro uit het klooster en plaatsten hem op de troon. Na zijn troonsafstand ten gunste van zijn dochter Petronila keerde Ramiro toch weer terug naar het religieuze leven.

Ramiro II van Aragón

Alfonso II, van 1164 tot 1196 koning van Aragón, de kleinzoon van Ramiro de Monnik, kreeg de suggestieve bijnaam *El Casto*, De Kuise. In tegenstelling tot wat zijn bijnaam doet vermoeden, verwekte hij acht kinderen bij Sancha van Castilië, met wie hij in 1174 in Zaragoza in het huwelijk was getreden. Naar verluidt had hij echter geen buitenechtelijke kinderen, wat opmerkelijk was voor die tijd.

Koning Fernando IV van Castilië, op de troon van 1295 tot 1312, kreeg de bijnaam *El Emplazado*, te vertalen als De Gedagvaarde. Hij was geen gemakkelijk man voor zijn omgeving, maar zijn moeder wist keer op keer zijn edelen te sussen. Het verhaal gaat, dat hij enkele hem zeer onwelgevallige edelen, de broeders Carvajal, van een hoge rots liet storten en dat deze edelen vervolgens voor de troon van God bepleitten dat dertig dagen later ook de koning zou overlijden. Inderdaad kwam Fernando precies een maand later, in zijn 26e levensjaar, onverwachts aan zijn einde, slapend in zijn legertent tijdens een uitval naar de Moren. Gedagvaard voor de 'hoogste troon'.

Fernando IV van Castilië

Lichamelijke en geestelijke kenmerken

Net als bij eenvoudiger stervelingen gaven ook bij monarchen opvallende lichamelijke kenmerken of gebreken gemakkelijk aanleiding tot bijnamen. Ook toegeschreven psychische eigenschappen leidden tot spottende bijnamen.

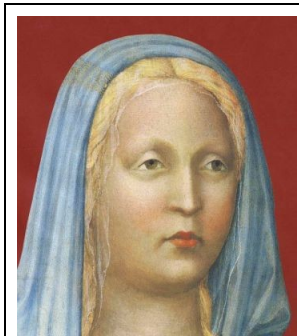

Sancho I van León

Sancho I, die met twee jaar onderbreking regeerde van 956 tot 966 over het koninkrijk León, was zo zwaarlijvig dat hij niet zonder hulp een paard kon bestijgen, wat in die tijd van voortdurend strijdgewoel natuurlijk een forse handicap was. Hij werd door zijn rivaal Ordoño IV *el Malo* van de troon gestoten. Zijn bijnaam luidde nogal voor de hand liggend *El Craso*, De Zwaarlijvige of liever De Dikzak. Zijn grootmoeder, Tota Aznárez, ontfermde zich over hem en reisde met hem samen om hulp naar de Kalief van Córdoba. Een Joodse geneesheer aan het hof van Córdoba gaf en passant goede raad om zijn lichaamsgewicht te verminderen, maar juist zijn afslankpogingen stortten hem uiteindelijk in het ongeluk. Weliswaar kreeg hij de kroon van León tijdelijk terug, maar bij een feestbanket in de buurstaat Galicië ter viering van een neergeslagen opstand wilde hij als dessert uitsluitend een appel nuttigen. Die bleek helaas vergiftigd te zijn.

Een latere koning van León, Bermudo II, regerend vorst van 985 tot zijn dood in 999, gaf zich misschien ook te veel over aan feestbanketten en leed zo onder - toen nog slecht te behandelen - jichtaanvallen dat hij in zijn laatste jaren nauwelijks meer kon functioneren en op een draagstoel moest worden rondgedragen. *El Gotoso*, De Jichtlijder, werd hij echter pas voor het eerst genoemd in een kroniek uit 1119 van Pelayo, de bisschop van Oviedo.

Navrant is het verhaal van Enrique IV, van 1454 tot 1474 koning van Castilië: zijn bijnaam was *El Impotente*, in preutse tijd in het Nederlands vertaald als De Machteloze. Hij trouwde in 1440 met zijn twaalfjarige nichtje Blanca II van Navarra, als bezegeling van een vier jaar eerder gesloten vredesverdrag tussen Navarra en Castilië. Bij pauselijk besluit werd dit huwelijk dertien jaar later ontbonden, nadat officieel de maagdelijkheid van Blanca was aangetoond. Enrique werd officieel impotent verklaard, waarmee zijn tegen-strevers een belangrijk politiek wapen in handen kregen. Twee jaar later hertrouwde Enrique met een ander nichtje, Juana van Portugal en in 1462 werd een dochter, Juana, geboren. Boze tongen beweerden dat de dochter verwekt was door hofvertrouwing Bertrán de la Cueva. Zij werd meesmuilend Juana la Beltraneja genoemd.

Juana la Beltraneja

Enrique IV van Castilië

García II *el Temblón*, koning van Navarra van 994 tot 1004, dankte zijn bijnaam, vertaald als De Sidderende, aan het feit dat hij altijd stond te trillen voordat hij het slagveld betrad. Uit kronieken blijkt dat hij niet beefde van angst maar van ongeduld en strijdlust, dus eigenlijk is zijn gedrag als gretig popelen te bestempelen.

Tragisch was het leven van Juana van Castilië, die in naam van 1506 tot 1555 koningin van Castilië en León was, maar door haar omgeving krankzinnig werd genoemd. Ze bracht decennialang in gedwongen eenzame opsluiting door en werd bekend als *Juana la Loca*, vertaald als Johanna de Waanzinnige. Zowel bij de bijnaam als bij de vertaling is wel een vraagteken te plaatsen: was zij niet eerder een slachtoffer van politieke intriges? En klinkt 'Gekke Juana' niet echter?

Juana van Castilië

Carlos II van Spanje

Ook beklagenswaardig was Koning Carlos II, die in naam over Spanje, de Zuidelijke Nederlanden, Napels en Sicilië regeerde van 1665 tot 1700, maar in feite niet tot regeren in staat was. Hij werd *El Hechizado* genoemd, wat in het Nederlands vertaald werd als De Behekste. Hij was namelijk zowel geestelijk als lichamelijk ernstig gehandicapt, hoogstwaarschijnlijk tengevolge van degeneratie door inteelt binnen zijn familie, de Habsburgers, maar volgens het geloof van die tijd door behekking. Tevergeefs traden vele exorcisten aan. De arme Carlos werd tweemaal uitgehuwelijkt, maar bleef kinderloos en met hem stierf in 1700 de Spaanse tak van het Huis van Habsburg uit.

Vorsten met meer dan één bijnaam

Hiervóór werden al enkele koningen genoemd die twee of meer bijnamen kregen toegemeten. Dikwijls was dat afhankelijk van de positie of het perspectief van de toekenners. Ook werd in de loop der geschiedenis in de annalen soms de ene kant, dan weer de andere kant van een persoon meer benadrukt.

Pedro I, koning van Castilië van 1350 tot 1369 met een korte onderbreking in 1367, werd zowel *El Cruel* als *El Justiciero* genoemd, De Wrede en tegelijk De Rechtvaardige. Zijn halfbroer, Enrique II van Castilië (1369-1379), heette enerzijds *el Fratricida*, de Broedermoordenaar, omdat hij, hoewel hij een bastaard was, op de troon kwam nadat Pedro I, vermoord was, anderzijds *El de las Mercedes*, vanwege de gunsten die hij daarna aan zijn trouwe vazallen verleende als erkenning voor hun bewezen verdiensten.

Pedro IV van Aragón

Ook Pedro IV van Aragón (1336-1387) kreeg twee bijnamen: *El Ceremonioso* en *El del Punyalel*, vertaald als De Ceremoniële en Van de kleine Dolk. De eerste bijnaam dankte hij aan zijn plechtstatige optreden, de tweede aan de kleine dolk die hij in het openbaar altijd in zijn hand had. Deze benaming zou vanwege de alliteratie én de middeleeuwse sfeer een bevredigender vertaling kunnen krijgen als Pedro met de Ponjaard. Met dit steekwapen verbrak Pedro IV de zegels van het document met de privileges der edelen, waarbij hij per ongeluk in zijn hand sneed. Zijn lakonieke commentaar: in naam van deze privileges is veel bloed vergoten, dus het is goed dat ze worden uitgewist met koninklijk bloed.

De zoon van Carlos IV, Fernando VII van Spanje, zat in 1808 enkele maanden op de troon en vervolgens van 1814 tot 1833. Zijn twee bijnamen luidden *El Deseado* en *El Rey Felón*, respectievelijk De Gewenste en De Verrader. Als jong vorst was deze koning zeer geliefd bij het volk. Hij was de eerste koning na het verdrijven van de gehate José Bonaparte. Al snel na zijn kroning ontwikkelde hij zich echter tot een absolutistisch vorst die zelfs de Grondwet van Cádiz afschafte. De Verrader slaat zowel op het hem door zijn tegenstander Manuel de Godoy aangerekende hoogverraad, waarvoor hij in 1807 gearresteerd werd, als op het verraad van zijn medeplichtigen dat hij daarna volgens de kroniek pleegde. Zo kan het bij koningen uit het verleden verkeren.

Fernando VII van Spanje

Heleen Peeters, 9 augustus 2011